

18 Μαΐου 2018

Ποντιακή παράδοση. Πόσο καλά τη γνωρίζουμε;

/ Αφιέρωμα στον Πόντο / Λαογραφία-Παράδοση

Δημήτρης Μαντζούρης, Συνεργάτης ΚΕΠΕΜ

Ο Πόντος και η σημασία των συνόρων

Ο Πόντος, ως γεωγραφικός όρος, έχει καθιερωθεί να προσδιορίζει τα νοτιοανατολικά παράλια του Ευξείνου Πόντου. Άκρο προς τη Δύση θεωρείται η περιφέρεια της Σινώπης, το ανατολικό του σύνορο τοποθετείται λίγα χιλιόμετρα πριν το Βατούμ της σημερινής Γεωργίας, ενώ τα νότια σύνορά του περνούν νότια των πόλεων Αμάσεια, Τοκάτη, Νικόπολη και Αργυρούπολη. Η οριοθέτηση αυτή δεν είναι τίποτα άλλο από τα σύνορα που χαράχθηκαν στον χάρτη στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, για να περιλάβουν το διεκδικούμενο μεταξύ 1918 και 1922 ανεξάρτητο ποντιακό κράτος στην περιοχή (Εικ. 1). Είναι προφανές ότι τα σύνορα αυτά (όπως και κάθε άλλωστε πολιτικό σύνορο) δεν συνιστούν και πολιτισμικό όριο. Εκτός των συνόρων λοιπόν αυτών, τόσο νότια όσο και δυτικά, κατοικούσαν χριστιανικοί πληθυσμοί, που αποτελούσαν φυσιολογικά την πολιτισμική συνέχεια των εντός των συνόρων χριστιανικών πληθυσμών. Ερευνώντας επομένως τον πολιτισμό των χριστιανικών πληθυσμών της περιοχής, είναι σωστό να δούμε την περιοχή χωρίς σύνορα, μέσα στον ενιαίο ευρύτερο χώρο της, όπου τα πολιτισμικά δεδομένα ορίζονται περισσότερο από τα κέντρα έλξης και επιρροής (αστικά κέντρα), και τα γεωφυσικά, γεωγραφικά, κοινωνικοοικονομικά και εθνολογικά δεδομένα της περιοχής.

Εικ. 1: Χάρτης με τα όρια του διεκδικούμενου μεταξύ 1918 και 1922 ποντιακού κράτους (Έκδοση Επιτροπής Ποντιακών Μελετών).

Όποιος ενδιαφέρεται για την ποντιακή παράδοση είναι χρήσιμο να αντιληφθεί το μέγεθος της περιοχής που ονομάζουμε Πόντος. Η έκταση που περικλείεται από τα

σύνορα του διεκδικούμενου ποντιακού κράτους ανέρχεται σε 71.500 τετραγωνικά χιλιόμετρα, δηλαδή μεγαλύτερη από όση έκταση έχουν η Πελοπόννησος, η Στερεά Ελλάδα, η Θεσσαλία και η Ήπειρος μαζί! Αν μάλιστα υπολογίσουμε και περιοχές εκτός των συνόρων αυτών που κατοικούνταν από χριστιανικούς πληθυσμούς με πολιτισμικά χαρακτηριστικά που τους εντάσσουν στο ευρύτερο σύνολο των ποντιακών[1] πληθυσμών, το μέγεθος της περιοχής αυξάνεται κατά πολύ. Είναι λοιπόν ευνόητο ότι σε μία τόσο μεγάλη γεωγραφική έκταση, με τόσο απομονωμένες λόγω των ορεινών όγκων περιοχές, με τόσο διαφορετικούς συνυπάρχοντες πληθυσμούς και με τόσο διαφορετικές «γειτονιές», η ποικιλομορφία θα είναι εξαιρετικά μεγάλη.

Εκτός της οριοθέτησης που αναφέρθηκε παραπάνω, ο Πόντος χωρίζεται εσωτερικά σε ανατολικό και δυτικό. Ως συμβατικό σύνορο των δύο περιοχών θα μπορούσε να οριστεί μία νοητή γραμμή που ενώνει την περιοχή των Κοτυώρων (Ordu) στον Εύξεινο Πόντο με εκείνη της Σεβάστειας (Sivas) στον Νότο (Εικ. 2). Είναι αυτονόητο ότι και αυτό το όριο δεν συνιστά ένα αυστηρό πολιτισμικό σύνορο. Πιθανό κριτήριο για τον χωρισμό αυτό αποτέλεσε η κυριαρχούσα γλώσσα. Ενώ στον Ανατολικό Πόντο ομιλείτο κατά κύριο λόγο η ποντιακή διάλεκτος σε διάφορες παραλλαγές της, στον Δυτικό Πόντο κυριαρχούσαν οι τουρκόφωνοι χριστιανικοί πληθυσμοί.

Η έλλειψη λαογραφικών ερευνών για τον Δυτικό Πόντο

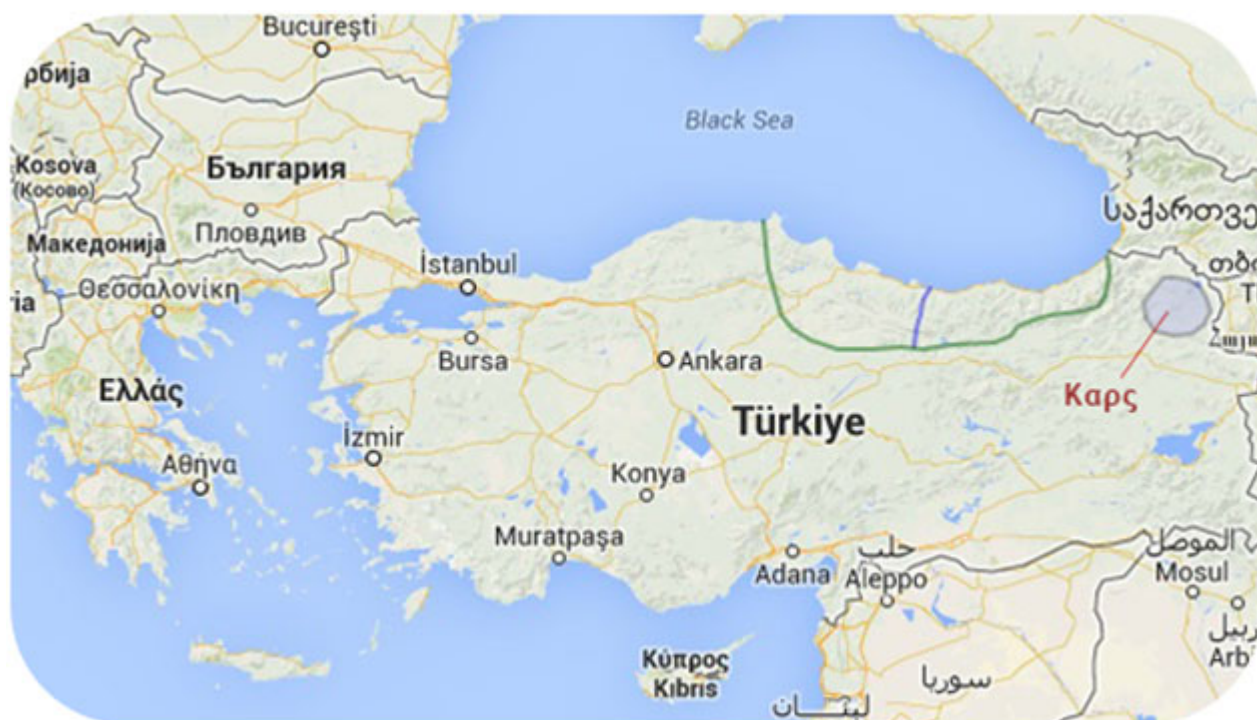
Διαχρονικά μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα αλλά και σήμερα ακόμη, όταν γίνονται αναφορές στον πολιτισμό των Ποντίων (μουσική, χορός, ήθη, έθιμα, γλώσσα), σχεδόν αυτόματα εννοείται η παράδοση του Ανατολικού Πόντου, και μάλιστα κατ' εξοχήν των περιφερειών Τραπεζούντας και Αργυρούπολης.

Αν αναζητήσουμε πληροφορίες για τον πολιτισμό των χριστιανικών πληθυσμών που κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή του Δυτικού Πόντου στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, θα διαπιστώσουμε πως ελάχιστα στοιχεία έχουν καταγραφεί, και αυτά με αποσπασματικό τρόπο. Η μόνη περιοχή στον πυρήνα του Δ. Πόντου για τη μουσική και τον χορό της οποίας έχουμε συγκεκριμένα στοιχεία, καταγεγραμμένα σε ήχο και εικόνα, από την σημαντική εργασία του ερευνητή του ποντιακού χορού Νίκου Ζουρνατζίδη, είναι ουσιαστικά η περιοχή της Μπάφρας. Από την ίδια έρευνα αλλά και από την έρευνα άλλων καταγραφών, χοροδιδασκάλων κυρίως, έχουμε επίσης συγκεκριμένα στοιχεία για τις ομάδες των χωριών που σχηματίστηκαν γύρω από τα μεταλλεία Ακ-Νταγ Ματέν (30 χωριά) και Κιουμούς Ματέν (7 χωριά), που ωστόσο αποτελούν ιδιόμορφες περιπτώσεις, εκτός του πυρήνα του Δυτικού Πόντου. Πέραν του ότι ακόμα και τα παραπάνω καταγεγραμμένα στοιχεία δεν συνθέτουν σε καμία περίπτωση ολοκληρωμένη εικόνα του πολιτισμού των

συγκεκριμένων πληθυσμών, μένει μία τεράστια περιοχή με πολυπληθείς χριστιανικές κοινότητες, για την οποία γνωρίζουμε ελάχιστα στοιχεία.

Για να δοθεί ένα μέτρο της έλλειψης λαογραφικών ερευνών στην περιοχή και ταυτόχρονα της ανάγκης άμεσης διενέργειάς τους, αρκεί να αναφέρουμε ότι ο ευρύτερος Δυτικός Πόντος αριθμούσε 904 χριστιανικούς οικισμούς[2], τη στιγμή που ο ευρύτερος Ανατολικός Πόντος και το Καρς αριθμούσαν μαζί 652 χριστιανικούς οικισμούς[3]. Ένας από τους βασικούς λόγους που εξηγεί την έλλειψη καταγραφών για τις περιοχές αυτές είναι οπωσδήποτε η τουρκοφωνία μεγάλου μέρους των πληθυσμών αυτών, λόγω της οποίας οδηγήθηκαν στον ελλαδικό χώρο σε πολιτιστική περιθωριοποίηση.

Είναι αξιοσημείωτο, βέβαια, αλλά και τρόπον τινά παράδοξο, ότι για τους συγκεκριμένους πληθυσμούς έχουμε πλήθος ιστορικών στοιχείων, καθώς στους κόλπους τους γεννήθηκε και αναπτύχθηκε το περίφημο –και κατ' εξοχήν τουρκόφωνο– ποντιακό αντάρτικο.

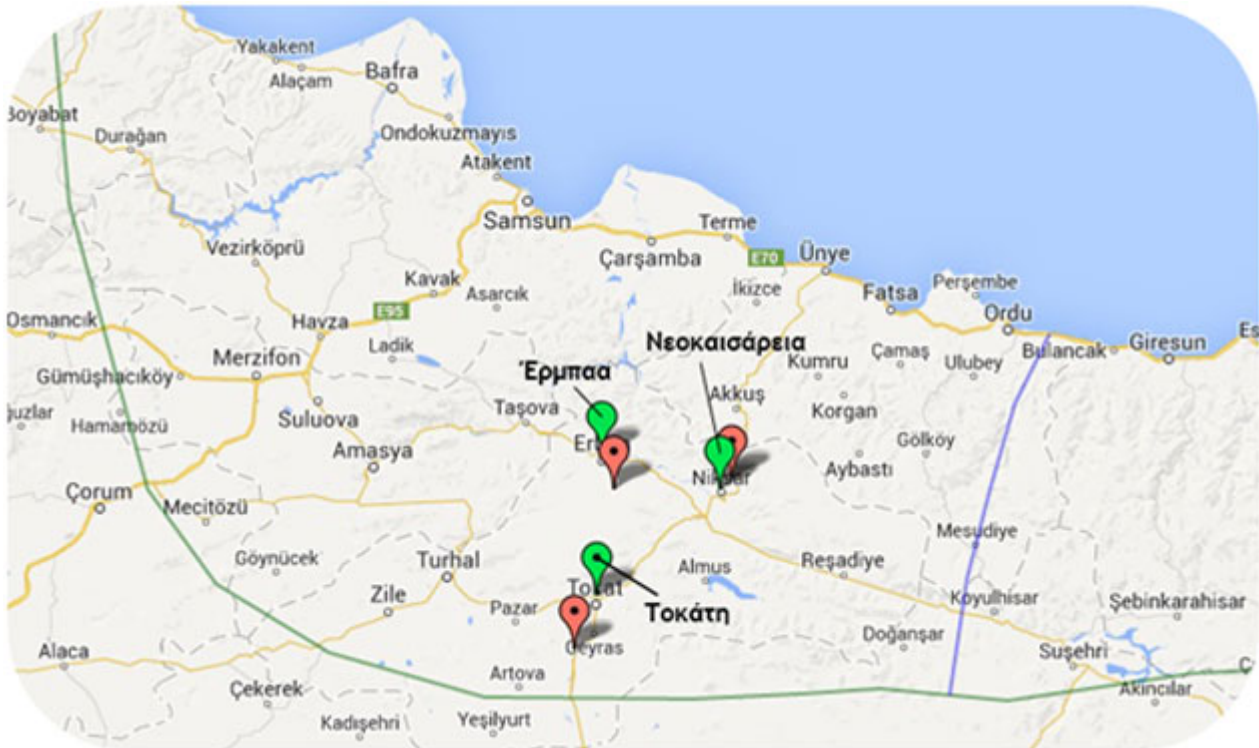
Εικ. 2: Πράσινη γραμμή: Σύνορα διεκδικούμενου ποντιακού κράτους. Γαλάζια γραμμή: Σύνορο μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού Πόντου. Δεξιά: Η περιοχή του Καρς.

Η έρευνα του ΚΕΠΕΜ για τον Δυτικό Πόντο

Το ΚΕΠΕΜ (Κέντρο Έρευνας και Προβολής της Εθνικής Μουσικής - Μουσικό, Λαογραφικό και Φιλολογικό Αρχείο Σίμωνος και Αγγελικής Καρά) αναγνωρίζοντας το τεράστιο λαογραφικό κενό και συνεχίζοντας στα βήματα του Σίμωνα Καρά, ξεκίνησε εδώ και μερικά χρόνια συστηματική έρευνα για το σαντζάκι της Τοκάτης στην καρδιά του Δυτικού Πόντου, το οποίο περιλαμβάνει τα κέντρα Τοκάτη,

Νεοκαισάρεια και Έρμπα. Η έρευνα, η οποία βρίσκεται στα πρώτα της βήματα, αναδεικνύει ιδιαίτέρως ενδιαφέροντα στοιχεία για τη μουσικοχορευτική παράδοση των τουρκόφωνων αλλά και των ποντιόφωνων κοινοτήτων της περιοχής.

Μέσα από τις μέχρι σήμερα καταγραφές, έχουν αναδειχθεί τρεις διαφορετικές κατηγορίες χριστιανικών κοινοτήτων στην περιοχή, οι οποίες διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τη γλώσσα, την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση και την προέλευση.

Εικ. 3: Το σαντζάκι της Τοκάτης. Πράσινο: Αστικά κέντρα Τοκάτη (Tokat), Νεοκαισάρεια (Niksar), Έρμπαα (Erbaa). Κόκκινο: Τα χωριά της έρευνας (Εϊρέπ Τοκάτης, Άργος Νεοκαισάρειας, Εζενούς Έρμπαας).

Στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται η τουρκόφωνη χριστιανική κοινότητα της πόλης της Τοκάτης (Εικ. 3), του σημαντικότερου αστικού κέντρου της περιοχής. Ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης κατοικούσε στη συνοικία Γαλέτιπι και αριθμούσε περίπου 1.500 άτομα, έναντι 18.000 Οθωμανών και 12.000 Αρμενίων. Οι βιοτεχνίες κατασκευής των περίφημων τοκατλίδικων τσεμπεριών και οι βιοτεχνίες χαλκού της πόλης ήταν ο χώρος δραστηριοποίησης του ελληνικού πληθυσμού. Όσον αφορά στη μουσικοχορευτική τους παράδοση, το μόνο όργανο για το οποίο έχουμε μαρτυρίες ότι παιζόταν στην Τοκάτη είναι το ούτι^[4], ενώ το χορευτικό ρεπερτόριο περιελάμβανε κατά κύριο λόγο καρσιλαμάδες. Ενδιαφέρον είναι επίσης ότι στους κόλπους της χριστιανικής αυτής κοινότητας συναντούμε μικρά ονόματα άγνωστα –απ’ όσο μπορούμε να γνωρίζουμε– στον υπόλοιπο ποντιακό χώρο, όπως π.χ. Υπάτιος, Σίλβεστρος, Φεβρωνία, Μακρίνα, Κορνηλία. Τα παραπάνω στοιχεία θέτουν εύλογα ένα ερώτημα περί της προέλευσης του αστικού

χριστιανικού πληθυσμού της πόλης. Αξίζει βεβαίως να σημειωθεί ότι η περιοχή της Τοκάτης συνορεύει στον Νότο με την περιοχή της Καισάρειας της Καππαδοκίας. Μία έρευνα που θα συνυπολόγιζε αυτό το στοιχείο ίσως να έδινε την απάντηση στο παραπάνω ερώτημα.

Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι τουρκόφωνες χριστιανικές αγροτικές κοινότητες της περιοχής. Η έρευνα του ΚΕΠΕΜ εστίασε μέχρι σήμερα σε δύο οικισμούς, οι κάτοικοι των οποίων εγκαταστάθηκαν μετά την Ανταλλαγή των Πληθυσμών στον νομό Πιερίας. Πρόκειται για το Εζενούς^[5] (Ezenüs) της Έρμπαας και για το Άργος (Argoslu) της Νεοκαισάρειας (Εικ. 3). Η τουρκοφωνία των πληθυσμών αυτών αποτελεί ένδειξη για την μακραίωνη παρουσία τους στην περιοχή, χωρίς βέβαια να αποκλείεται η μετεγκατάστασή τους από άλλα μέρη του Πόντου, της Καππαδοκίας ή της Μικράς Ασίας. Η κύρια ζυγιά της περιοχής ήταν ο ζουρνάς και το νταούλι (Εικ. 4), ενώ δεν έλειπε το βιολί, το οποίο παιζόταν χωρίς συνοδεία και ενίοτε στα γόνατα σαν λύρα. Η μουσικοχορευτική παράδοση των χωριών αυτών εντάσσεται οπωσδήποτε στον κορμό της ευρύτερης ποντιακής παράδοσης, όπως τη γνωρίζουμε μέχρι σήμερα, διατηρώντας βέβαια την ιδιομορφία της στο ύφος και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα τουρκόφωνα τραγούδια που αφορούν τους οπλαρχηγούς του ποντιακού αντάρτικου, καθώς και εθιμικά τραγούδια, όπως κάλαντα και το τραγούδι του κλήδονα (φιτσέκ), ενός εθίμου που γινόταν στο Εζενούς την Πέμπτη της Αναλήψεως.

Εικ. 4: Αποκριάτικο γλέντι στο Νέο Κεραμύδι Πιερίας (Εζενούς Έρμπαας) με ζουρνά και νταούλι από τη Σεβαστή Πιερίας (Άργος Νεοκαισάρειας).

Τρίτη κατηγορία αποτελούν οι ποντιόφωνες αγροτικές κοινότητες μέσα στο σαντζάκι της Τοκάτης, όπως το Εϊρέπ (Eyrer) (Εικ. 3), με το οποίο ασχολήθηκε η έρευνα του ΚΕΠΕΜ. Τα ποντιόφωνα χωριά της περιοχής δημιουργήθηκαν μέσα στον 19^ο αιώνα από μετοικήσεις χριστιανικών πληθυσμών με προέλευση κυρίως τις περιφέρειες Αργυρούπολης και Νικόπολης του Ανατολικού Πόντου. Κύρια αιτία για τις μετοικήσεις αυτές στάθηκε η παρακμή των μεταλλείων που λειτουργούσαν στις προαναφερθείσες περιφέρειες. Οι πληθυσμοί αυτοί έφεραν μαζί τους τον δικό τους πολιτισμό, όμως, από ό,τι φαίνεται, γρήγορα αφομοίωσαν στοιχεία που βρήκαν στον τόπο εγκατάστασης. Από μουσικοχορευτικής πλευράς, η ζυγιά που παιζόταν στο Εϊρέπ ήταν ο ζουρνάς και το νταούλι, ενώ η μουσικοχορευτική παράδοση του χωριού ανήκει και αυτή φανερά στον κορμό της ποντιακής παράδοσης.

Η παραπάνω διάκριση των τριών κατηγοριών χριστιανικών κοινοτήτων περιγράφει απλώς και μόνον τα αποτελέσματα της έρευνας του ΚΕΠΕΜ σε τέσσερις χριστιανικές κοινότητες μέσα στο σαντζάκι της Τοκάτης του Δυτικού Πόντου. Ωστόσο είναι ενδεικτική της πολιτισμικής ποικιλομορφίας που παρουσιάζεται μεταξύ των χριστιανικών πληθυσμών της ευρύτερης περιοχής.

Συμπεράσματα

Είναι απαραίτητο για την ορθή κατανόηση και ερμηνεία των χαρακτηριστικών της παράδοσης των χριστιανικών πληθυσμών της ευρύτερης περιοχής του Πόντου, να δούμε την περιοχή απαλλαγμένη από τα τεχνητά σύνορα, εξωτερικά ή εσωτερικά, μέσα στα σύνθετα πλαίσια που ορίζουν τα γεωγραφικά, γεωφυσικά, εθνολογικά και κοινωνικοοικονομικά δεδομένα της.

Υπ' αυτό το σκεπτικό η έρευνα του ΚΕΠΕΜ προσφέρει ένα μικρό –πλην αποκαλυπτικό– κομμάτι στην πενιχρή εικόνα που έχουμε σήμερα για τον πολιτισμό των χριστιανικών πληθυσμών του Δυτικού Πόντου. Πέραν του –ούτως ή άλλως– σημαντικού γεγονότος της καταγραφής άγνωστων στοιχείων της παράδοσης συγκεκριμένων κοινοτήτων, προσφέρει αφορμές για περαιτέρω έρευνα σε τομείς όπως η σχέση της περιοχής με την γειτονική Καππαδοκία, η αλληλεπίδραση μεταξύ των παραδόσεων τουρκόφωνων και ποντιόφωνων πληθυσμών της περιοχής, η ιδιαίτερη φυσιογνωμία του πολιτισμού των κοινοτήτων του Δυτικού Πόντου, η πρωτότυπη τουρκόφωνη παραγωγή πολιτισμού κ.ά. Η γνώση των παραπάνω στοιχείων είναι απαραίτητη, προκειμένου να κατανοήσουμε την ποντιακή παράδοση ως σύνολο αλλά και ως παράγοντα που διαμορφώνει την πολιτισμική εικόνα στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μικράς Ασίας.

Δεδομένης της έλλειψης καταγραφών για ένα τεράστιο κομμάτι –γεωγραφικά και πληθυσμιακά– του Πόντου (παρά τις σημαντικές προσπάθειες καταγραφής που έχουν γίνει μέχρι σήμερα με κέντρο βασικά τη χορευτική παράδοση περιορισμένων περιοχών), μπορούμε να πούμε ότι η εικόνα μας για τον ποντιακό πολιτισμό είναι σε σημαντικό βαθμό ελλιπής. Οι καταγραφές του ΚΕΠΕΜ συνιστούν τα πρώτα βήματα μίας μακράς πορείας που πρέπει να καλυφθεί, προκειμένου να αναπληρωθεί κατά το δυνατόν το τεράστιο αυτό κενό στον πολιτιστικό χάρτη του Πόντου.

[\[1\]](#) Χρησιμοποιώντας τον όρο «ποντιακός» για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της περιοχής, εννοούμε εκείνους που παρουσιάζουν πολιτισμικά χαρακτηριστικά που μπορούν να τους εντάξουν σε μία ευρεία κοινή πολιτισμική κατηγορία. Κριτήριο, βέβαια, για την κατηγοριοποίηση αυτή δεν αποτελεί η γλώσσα αλλά σύνολος ο πολιτισμός των εξεταζόμενων πληθυσμών. Πρέπει λοιπόν να γίνεται σαφής διάκριση μεταξύ των όρων «ποντιακός» και «ποντιόφωνος», καθώς ο πρώτος αφορά στην ταυτότητα στο σύνολό της, ενώ ο δεύτερος στη γλώσσα, η οποία δεν αποτελεί ικανό παράγοντα για να ορίσει από μόνη της την ταυτότητα του πληθυσμού. Έτσι, υπάρχουν λ.χ. ποντιακοί πληθυσμοί που μιλούν την ποντιακή διάλεκτο, αλλά και ποντιακοί πληθυσμοί που μιλούν την τουρκική ή τη νεοελληνική

γλώσσα.

[2] Χρήστος Σαμουηλίδης, *Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*, Εκδόσεις Αλκυών, Αθήνα 1985, σ. 359-374. Συμπεριλαμβάνονται οι χριστιανικοί οικισμοί των μεταλλείων Ακ-Νταγ Ματέν και Κιουμούς Ματέν και των περιφερειών Τσορούμ, Γιοσγάτης, Μερζιφούντας, Σουγγουρλού και Σεβάστειας. Δεν συμπεριλαμβάνονται εκείνοι των επαρχιών Ινέπολης και Σαφράμπολης.

[3] Συμπεριλαμβάνονται οι οικισμοί των περιφερειών Παϊπούρτης, Ερζιγκιάν και Ερζερούμ.

[4] Την ίδια –αδιασταύρωτη ακόμη– πληροφορία έχουμε και για την τουρκόφωνη χριστιανική κοινότητα της Νεοκαισάρειας (Niksar), του δεύτερου μεγαλύτερου αστικού κέντρου του σαντζακιού της Τοκάτης.

[5] Το Εζενούς ήταν το χωριό του Κοτζά Αναστάς, αρχικαπετάνιου του ποντιακού αντάρτικου.

<http://bit.ly/2k3RPD8>